

Dorota Rancew-Sikora

Instytut Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa, Uniwersytet Gdański

Anna Horolets

Instytut Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa, Uniwersytet Gdański

Krzysztof Podemski

Instytut Socjologii, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu

Marek Czyżewski

Instytut Socjologii, Uniwersytet Łódzki

Wprowadzenie

Książka ta jest jednym z rezultatów projektu badawczego¹, w którym wzięło udział ponad pięćdziesięciu badaczy dyskursu, reprezentujących różne dyscypliny i całą gamę podejść teoretyczno-metodologicznych, specjalizujących się w różnych obszarach tematycznych i znajdujących się na różnych etapach kariery naukowej. Ta współpraca została zainicjowana w roku 2009 przez Marka Czyżewskiego i przyjęła formę cyklicznie organizowanych Warsztatów Analizy Dyskursu, a trzy lata później zinstytucjonalizowała się jako konsorcjum naukowe „Analiza dyskursu”². Podstawowym założeniem współpracy

¹ Projekt badawczy Narodowego Program Rozwoju Humanistyki nr 0114/NPRH2/H11/81/2013 pt. *Komunikowanie publiczne w Polsce – ujęcie inter- i multidyscyplinarne*, realizowany w latach 2013–2017, kierownik projektu Marek Czyżewski.

² Więcej informacji o konsorcjum i współpracujących z nim badaczach Czytelnik znajdzie na stronie: <http://analizadyskursu.pl/>. Warto też nadmienić, że z inicjatywy Marka Czyżewskiego, Tomasza Tabako i Andrzeja Chrzanowskiego powstała także seria wydawnicza „Biblioteka Dyskursu Publicznego”, ukazująca się aktualnie w Wydawnictwie Akademickim SEDNO (dawniej w WAiP i Łośgraf).

związanej na warsztatach jest krytyczny dialog między różnymi dyscyplinami akademickimi, zainteresowanymi komunikowaniem publicznym: lingwistyki, socjologii, medioznawstwa, pedagogiki, politologii, filozofii i innych. Kluczową rolę w tworzeniu środowiska badaczy dyskursu pełni szczególna formuła warsztatów, na których w sposób egalitarny (co nie znaczy pozbawiony rygoru naukowości) dyskutowane są różne sposoby analizy tekstów dyskursu publicznego na podstawie konkretnego materiału empirycznego. Ta formuła podkreśla istotność dyskusji i wspólnoty w powstawaniu wiedzy naukowej, a także konstruktywność dyskusji wtedy, kiedy zawiązuje się ona wokół konkretnych rozwiązań metodologicznych i ugruntowanych w tekstach interpretacji. Prezentowany tom jest wynikiem tak pojętej współpracy i choć nie wszyscy badacze spotykający się na warsztatach analizy dyskursu są autorami tekstów w ścisłym tego słowa znaczeniu, wszyscy wnieśli do niego swój twórczy wkład poprzez komentarze, uwagi, krytykę, recenzje – i chcielibyśmy ich rolę z uznaniem tutaj odnotować.

Oprócz artykułów i referatów naukowych efektem prac projektowych i warsztatów analizy dyskursu są dwie powiązane ze sobą książki. Jedna poświęcona jest zagadnieniom metodologicznym (*Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych*, red. M. Czyżewski, M. Otrócki, T. Piekot, J. Stachowiak, Wydawnictwo Akademickie SEDNO, Warszawa 2017). Celem drugiej – niniejszym prezentowanej Czytelnikowi – jest zaakcentowanie historyczności dyskursu publicznego, zarówno na poziomie ciągłości, jak i na poziomie jego przemian, a nade wszystko – skierowanie uwagi na kondycję i kulturę komunikowania się jako kluczowego elementu demokracji. Dążymy do zrozumienia reguł i tendencji rozwojowych polskiego dyskursu publicznego, pokazanego na tle innych przemian, które stanowią jego krajowy i międzynarodowy kontekst. Temporalny wymiar uchwycony jest poprzez analizę ciągłości i zmian, zauważalnych w wybranych przez badaczy łańcuchach tekstów, rozciągających się na kilka dekad, zaczynając od okresu powojennego i dotyczących wybranego obszaru problemowego. Taki dobór materiału do badań pozwala – naszym zdaniem – na zaprezentowanie najważniejszych tendencji, prowadzących do okresowego nadawania i odbierania ważności określonym kwestiom, mediom, uczestnikom publicznych debat, gatunkom wypowiedzi i sposobom wypowiedzania się w ramach wybranych obszarów problemowych.

Ogólne zasady postępowania badawczego

W zamieszczonych w niniejszym tomie analizach zastosowano różne metody badawcze. Niezależnie od swobody w zakresie własnych metodologicznych preferencji, autorzy kierowali się kilkoma ogólnymi wskazówkami, które ustalone zostały w toku szeregu dyskusji w gronie uczestników Warsztatów Analizy Dyskursu.

Jak zobaczymy, prezentowany tom zawiera opracowania/analizy tekstów publicznych, które zostały zestawione chronologicznie w formie łańcuchów tekstów. Przez „teksty publiczne” rozumiemy wszystkie jednostkowe przekazy (wypowiedzi) o dowolnej formie semiotycznej, które zaistniały w domenie publicznej w Polsce, czyli takie, które – w odróżnieniu od przekazów prywatnych – spełniają warunek jawności i są powszechnie dostępne. Założyliśmy, że są trzy możliwości uznania danego tekstu za istotny i wart włączenia jako materiał do prac badawczych.

Po pierwsze, przyjęliśmy, że ważne są te wypowiedzi, które zostały uznane za istotne dla całej zbiorowości na mocy konsensusu społecznego lub stanowiska elit symbolicznych. Przykładowo są to takie teksty jak: przemówienie Józefa Cyrankiewicza z 1956 roku, wystawienie *Dziadów* w reżyserii Kazimierza Dejmka (1967–1968), przemówienie marcowe Władysława Gomułki (1968), homilia papieża Jana Pawła II na Placu Zwycięstwa (1979), debata telewizyjna Alfred Miodowicz–Lech Wałęsa (1988), *exposé* premiera Tadeusza Mazowieckiego (1989), przemówienie Jarosława Kaczyńskiego w Stoczni Gdańskiej (2006), filmy „kina moralnego niepokoju” z lat 1976–1981, ale też wiele książek, programów telewizyjnych, a nawet popularnych utworów muzycznych. Do tak pojętych tekstów istotnych należą analizowane w tym tomie przez Krzysztofa Podemskiego *exposé* ministrów spraw zagranicznych a także uchwały Sejmu dotyczące polityki zagranicznej, analizowane w rozdziale autorstwa Łucji Biel, Karoliny Broś i Anny Jopek-Bosiackiej.

Po drugie, kryterium ważności spełniają – w naszym rozumieniu – teksty istotne dla konkretnego środowiska, grupy społecznej czy orientacji światopoglądowej, np. wypowiedź Jarosława Marka Rymkiewicza o „Prawdziwych Polakach”; tzw. „Niemy Protest” polskich Głuchych³ skierowany przeciwko

³ Termin „Głusi” (zapisywany od dużej litery) oznacza osoby posługujące się językiem migowym (PJM) i deklarujące przynależność do mniejszości językowo-kulturowej. Por. P. Tomaszewski, T. Piekot, *Język migowy w perspektywie socjolingwistycznej*, „Socjolingwistyka” 2015, t. 29, s. 63–64.

relacji przedstawionej w Faktach TVN, wiersz *Bambo* Juliana Tuwima jako obiekt protestu Afrykanów w Polsce, felieton Zbigniewa Mikołejki o „wózkowych” oraz wiele innych tekstów publicznie zaznaczonych jako istotne przez przedstawicieli środowisk feministycznych, naukowych, emigranckich, aktywistów społecznych, religijnych lub innych.

Po trzecie, uznaliśmy, że ważne dla badań dyskursu publicznego są teksty „typowe”, czyli reprezentatywne dla debaty publicznej na określony temat w danym czasie, a jednocześnie świadczące o stałych i zmieniających się wzorach polskiej kultury komunikowania publicznego (np. teksty i sekwencje tekstów typowe dla polskiej debaty ekologicznej lub relacjonujące obchody ważnych świąt religijnych i państwowych). Jakkolwiek wybór odpowiednich materiałów do prac badawczych zawsze jest trudny, w tym ostatnim przypadku „istotność” danego tekstu jako materiału wybranego do analizy zdaje się kwestią najbardziej sporną. Naszym zdaniem, sensu włączenia tekstów typowych do kategorii „istotne teksty dyskursu publicznego” broni ilościowe rozumienie ważności (*salience*), sugerujące, że to, co powtarzalne i rozpowszechnione, staje się społecznie istotne poprzez sam zasięg i trwałość oddziaływania na odbiorców.

Z badaniem wszystkich typów tekstów istotnych związana jest też kwestia społecznej konstrukcji tematów, które są w nich poruszane, oraz kwestii przemilczanych. Jest to zagadnienie ważne dla kształtowania dyskursu publicznego na dany temat oraz kształtowania opinii i wiedzy jego odbiorców. Rozpoznanie tej problematyki wymaga przeprowadzenia dwojakiego rodzaju porównań. Z jednej strony, śledzenie przemian przykładowo w obszarze polskich debat nad przeszłością pozwala na identyfikację faz i uwarunkowań związanych z nieobecnością, późniejszym pojawieniem się i „przepracowywaniem” określonych tematów w mediach (jak np. sprawa zbrodni katyńskiej). W rozdziałach na temat świąt narodowych Agnieszka Budzyńska-Daca, Agnieszka Kampka i Marcin Poprawa demonstrują, jak zmieniają się w czasie nie tylko kalendarz świąt, ale i znaczenia przypisywane tej samej dacie. Z drugiej strony – porównanie z analogicznymi debatami w innych krajach umożliwia identyfikację różnic i podobieństw w zakresie tego, jak rozkładają się akcenty w prezentowaniu określonych spraw (por. obecne za granicą spory dotyczące oceny pontyfikatu papieża Jana Pawła II), a także jakie są specyficznie polskie fazy w przebiegu określonych debat.

Na tle tak wytyczonych zasad i wrażliwości na „ważność tego, co nieważne”⁴, wyłonienie łańcuchów tekstów z powojennego dyskursu publicznego w Polsce prezentowanych przez autorów tego tomu jest wynikiem złożonych negocjacji i kompromisów pomiędzy wymogiem utworzenia łańcucha z tekstów stosunkowo równomiernie rozłożonych w czasie, założeniami wybranej procedury analitycznej i dążeniem do zachowania i ukazania w analizie specyfiki i bogactwa znaczeniowego każdego z tekstów, stanowiących ogniwo danego łańcucha.

Dodatkowe wyzwanie stanowi także – nieodzowne w analizie dyskursu – uwzględnienie kontekstu w interpretacji znaczenia danego tekstu i całego łańcucha tekstów⁵. Chociaż uznanie ważności kontekstu w analizie dyskursu nie budzi żadnych zastrzeżeń, stale powracającym problemem w konkretnych przedsięwzięciach badawczych jest trudność w znalezieniu odpowiedzi na to, jakie elementy i jaki zakres kontekstu powinny być brane pod uwagę w danym przypadku, jak dalece i w jaki konkretnie sposób dane kontekstowe powinny być włączone do analizy. Zawarte w tym tomie teksty pokazują, że te rozstrzygnięcia nie mogą być uniwersalne, powinny być uzależnione od specyfiki tekstów i problematyki, która jest w nich poruszana, oraz wierności obranej perspektywie teoretyczno-metodologicznej i postawionym pytaniom badawczym.

Jednocześnie w przedstawionych w tomie artykułach widać, że różni autorzy inkorporują do zakresu kontekstu momenty już uznane za przełomowe w życiu społeczno-politycznym danej zbiorowości, takie jak Marzec 1968, niepokoje społeczne i prześladowania w Grudniu 1970 lub polska transformacja 1989 roku. W niektórych przypadkach ważność takich momentów dla uchwycenia kluczowych zmian dyskursu publicznego zostaje potwierdzona, ale w innych, jak się okazuje, cezury czasowe ważne dla dyskursu i dla układu społeczno-politycznego nieco się rozmiijają, jak np. w odniesieniu do dyskursu ekologicznego (pokazują to w swoim rozdziale Piotr Pawliszak i Magdalena Steciąg). Na linii tekst-kontekst powstają zatem napięcia istotne

⁴ *Cudze problemy. O ważności tego, co nieważne. Analiza dyskursu publicznego w Polsce*, red. M. Czyżewski, K. Dunin, A. Piotrowski, Warszawa 2010.

⁵ M. Czyżewski, *Elementy i całości. O niektórych dylematach analizy dyskursu*, w: *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*, red. A. Horolets, Toruń 2008; J. Bielecka-Prus, *Problem kontekstu w teoriach komunikowania społecznego*, „Studia Socjologiczne” 2012, nr 1 (204); P. Pawliszak, D. Rancew-Sikora, *Wprowadzenie do socjologicznej analizy dyskursu*, „Studia Socjologiczne” 2012, nr 1 (204); T. Zarycki, *Poszerzając kontekst: ku krytycznej socjologii językoznawstwa*, „Studia Socjologiczne” 2012, nr 1 (204).

dla pełniejszego zrozumienia komunikowania publicznego. Przykładowo, jest to powtarzalne napięcie między dyskursem a faktami: nie wszystkie znane historykom zdarzenia są obecne w medialnych reprezentacjach, jak np. niezauważane są niektóre grupy jeńców obozów hitlerowskich (rozdział Pawła Grenia i Michała Otrockiego), a skład społeczny emigracji ujawniany w danych demograficznych różni się od opisywanego przez publicystów „Kultury” (rozdział Anny Horolets i Joanny Bieleckiej-Prus). Jednocześnie te rozbieżności prowadzą do ważnych pytań epistemologicznych o rolę (nie)wiedzy, produkowanej dzięki komunikowaniu publicznemu.

Dobór problematyki zamieszczonej w tym tomie odzwierciedla wielowątkowość komunikowania publicznego i to, że sama sfera publiczna obejmuje zarówno dziedzinę *stricte* polityczną (oficjalne przemówienia przywódców politycznych, dokumenty prawne), obszar pośredni (teksty tworzone przez elity symboliczne, np. opisy koncepcji artystycznych, publicystyka stworzona przez intelektualistów itd.) oraz teksty „masowe” (np. artykuły prasowe dotyczące obchodów świąt czy rocznic, mody czy ekologii). Nie twierdzimy, że wybrane przez autorów analiz obszary są w pełni reprezentatywne dla polskiego dyskursu publicznego w okresie po II wojnie światowej. Jest akurat odwrotnie. Można w tym zbiorze zauważyć wiele luk, takich jak kwestia gospodarki, wychowania i edukacji, samorządności na poziomie lokalnym, ochrony zdrowia czy starzenia się społeczeństwa. Całościowa prezentacja i analiza komunikowania publicznego w Polsce między rokiem 1945 a 2016 dalece wykracza poza możliwości jednej książki. Komunikowanie publiczne to ogół praktyk interakcyjnych, obecnych w życiu publicznym i ujawniających się w różnych jego sferach: instytucjonalnej (edukacja, administracja, polityka, regulacje prawne itp.), medialnej i nieformalnej (zgromadzenia publiczne, debaty społeczne itp.). Już sam ogrom potencjalnych materiałów, jakie powinny być uwzględnione, nie wspominając o konieczności gromadzenia danych kontekstowych, to zadanie dla innej, o wiele większej platformy tworzenia i upowszechniania wiedzy. Do takiej roli aspiruje między innymi portal „Dyskurs publiczny”, stanowiący wirtualne środowisko dla dalszych długoterminowych i szeroko zakrojonych prac badaczy dyskursu⁶.

⁶ Zob. wprowadzenie do książki *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektywy badawczych*, red. M. Czyżewski, M. Otrocki, T. Piekot, J. Stachowiak, Warszawa 2017; adres portalu: <http://dyskurspubliczny.pl/>.

Na koniec warto odnotować, że choć metodologia nie jest głównym tematem tego tomu, to autorzy stosują w swoich badaniach różne podejścia: od analizy korpusowej po analizę retoryczną, od narracyjnej analizy struktur dyskursywnych po analizę mediatyzacji pamięci historycznej. Jest to siła, ale i słabość tego tomu, gdyż zarzucić mu można nieporównywalność przedstawionych analiz, jak i to, że obszary problemowe, którym poświęcono poszczególne rozdziały, są od siebie odległe. Zarzut ten możemy odeprzeć, jedynie powołując się na konkretne wyniki naszych badań. Zestawienie zebranych w tomie analiz pokazuje, jak pozornie różne łańcuchy dyskursu publicznego tworzone są za pomocą zbieżnych mechanizmów dyskursywnych. Przykładem może być strategia zawstydzania, występująca zarówno w dyskursie modowym (poczucie wstydu za istnienie tandety w polskiej modzie), jak i w prasie emigracyjnej (wstyd za nieobyczajne zachowania rodaków na emigracji). Istotność tej cechy dyskursu publicznego w Polsce potwierdza to, że do odkrycia mechanizmu zawstydzania prowadzą różne podejścia teoretyczno-metodologiczne: w tym przypadku jest to perspektywa postkolonialna, zastosowana w tekście autorstwa Magdaleny Nowickiej-Franczak i Alicji Raciniewskiej, i krytyczna analiza dyskursu obecna w tekście Anny Horolets i Joanny Bieleckiej-Prus.

Różne spojrzenia na zawartość tej książki

Prezentowana książka podzielona została na dwie części. W pierwszej umieszczone zostały analizy dotyczące przede wszystkim zagadnień społeczno-kulturowych (*Sprawy społeczno-kulturowe*), w drugiej zaś odnoszące się głównie do problematyki polityczno-państwowej (*Sprawypolityczno-państwowe*). Granice między tymi dwoma obszarami nie są ostre, o czym świadczy wielowątkowość tematyki podejmowanej w poszczególnych tekstach. Do pierwszej części trafiły teksty o dyskursie paryskiej „Kultury” (Anna Horolets i Joanna Bielecka-Prus), o polskim dyskursie modowym (Magdalena Nowicka-Franczak i Alicja Raciniewska), o dyskursie ekologicznym w PRL-u (Piotr Pawliszak i Magdalena Steciąg) oraz o miejscu kultury w polskich dyskursach modernizacyjnych (Karol Franczak). Na część drugą składają się teksty dotyczące: wyobrażeń o świecie zawartych w *exposé* polskich ministrów spraw zagranicznych (Krzysztof Podemski), konceptualizacji miejsca Polski w świecie, zawartych

w uchwałach sejmowych (Łucja Biel, Karolina Broś i Anna Jopek-Bosiacka), obrazów kwestii politycznych i społecznych w dyskursie kościelnym (Beata Anna Polak i Tomasz Polak), kategorii pamięci o KL Auschwitz w dyskursie publicznym (Paweł Greń i Michał Otrócki) oraz medialnych sposobów prezentacji obchodów świąt państwowych (trzy kolejne teksty: o obchodach Święta Pracy – Agnieszka Kampka; o obchodach rocznicy wybuchu II wojny światowej – Marcin Poprawa; o obchodach Święta Niepodległości – Agnieszka Budzyńska-Daca).

Ten z konieczności nieco mechaniczny podział warto uzupełnić o refleksję w dziedzinie najnowszej historii politycznej polskiego dyskursu publicznego. Otóż poddane w tym tomie różnym rodzajom analizy dyskursu teksty pochodzą z kilku okresów, a do pewnego stopnia także z różnych – choć nie ze wszystkich – „obiegów” komunikacyjnych. Materiały – przede wszystkim te zgromadzone na naszym portalu „Dyskurs publiczny”, ale także te analizowane w tej książce – odzwierciedlają wybrane aspekty komunikacji publicznej z lat 1945–2016. Z ustrojowego punktu widzenia analiza obejmuje komunikowanie publiczne w trzech różnych formach państwa: Rzeczypospolitej Polskiej (1945–1952), Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1952–1989) oraz III Rzeczypospolitej. Wiele wskazuje na to, że zmiany polityczne rozpoczęte w latach 2015–2016 prowadzą do powstania nowej formy ustrojowej, której projekt nazywano przed dekadą „IV RP”. Jeżeli nasze przewidywania są słuszne, to mamy do czynienia z analizą komunikacji publicznej w trzech historycznie zamkniętych formach polskiej państwowości.

Pierwsze analizowane tu teksty powstały jeszcze w okresie trwania działań wojennych. Są to *exposé* premiera tzw. Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej Edwarda Osóbki-Morawskiego z 1 stycznia 1945 roku (analizowane przez Krzysztofa Podemskiego), artykuł *Manifestacyjny pogrzeb ostatnich ofiar hitlerowskich w Oświęcimiu* z 4 marca 1945 z „Trybuny Śląskiej” (analizowany przez Pawła Grenia i Michała Otróckiego) oraz artykuł ks. Jana Piwowarczyka *Ku katolickiej Polsce* z pierwszego numeru „Tygodnika Powszechnego” z 24 marca 1945 (analizowany przez Beatę i Tomasza Polaków). Z tego roku pochodzi także omawiane przez Beatę i Tomasza Polaków przemówienie kardynała Augusta Hlonda (28 października) oraz rubryka „Moda” w 31 numerze krakowskiego tygodnika „Przekrój” (tekst Magdaleny Nowickiej-Franczak i Alicji Raciniewskiej). Z kolei ostatni analizowany w tomie tekst to artykuł Edwina

Bendyka *Kreatywni prekariusze* w „Polityce” z nr 14 z 2016 roku (w rozdziale autorstwa Karola Franczaka).

Używamy tu zamiennie pojęć „komunikacja publiczna” i „dyskurs publiczny”, mając świadomość, że to drugie pojęcie – zwłaszcza w odniesieniu do lat 1948–1955, kiedy to mieliśmy do czynienia z państwem najbliższym typowi idealnemu totalitaryzmu – zamazuje kluczowe uwarunkowania tej komunikacji, jakimi były monopol informacyjny rządzącej partii, cenzura przewencyjna i brak pluralizmu w oficjalnym życiu politycznym, prasie i radiu, a później także w telewizji. „Dyskurs” to bowiem (w jednym ze znaczeń tego terminu) debata, a ta w PRL była kontrolowana przez władze. Podstawowym narzędziem tej kontroli był cenzura. 5 lipca 1946 tzw. Krajowa Rada Narodowa dekretem powołała Główny Urząd Kontroli Publikacji, Prasy i Widowisk (GUKPPIW), czyli organ cenzorski, który z drobnymi modyfikacjami na jesieni 1980 działał aż do 1990 roku. Jak wiemy z opublikowanego przez byłego cenzora zbioru dokumentów⁷, nawet w stosunkowo „liberalnym” okresie rządów Gierka cenzurze przewencyjnej podlegały nie tylko treści polityczne *sensu stricto*, ale także treści gospodarcze, historyczne, kulturalne (np. jak wykazują tu Magdalena Nowicka-Franczak i Alicja Raciniewska, dotyczyło to także mody), społeczne, ekologiczne (pokazuje to także tekst Piotra Pawliszaka i Magdaleny Steciąg w tym tomie) czy religijne. Tak zwany cenzorski „zapis” obejmował nie tylko tematy, ale także osoby, w tym wybitnych twórców emigracyjnych (m.in. Witolda Gombrowicza i Czesława Miłosza), a później także pisarzy krajowych publikujących w „drugim obiegu” (m.in. Stanisława Barańczaka, Mariana Brandysa, Jerzego Ficowskiego, Tadeusza Konwickiego, Ryszarda Krynickiego, Adama Zagajewskiego). Obok cenzury przewencyjnej istniała tzw. „cenzura wewnętrzna”, zarówno w postaci kontroli „prawomyślności” tekstów przeznaczonych do publikacji, dokonywanej przez kierownictwa redakcji, wydawnictw, teatrów itp., jak i w postaci autocenzury, samoograniczania się twórców i innych przedstawicieli elit symbolicznych. Jak pokazuje tekst Beaty i Tomasza Polaków, zjawisko autocenzury występowało nawet w środowisku hierarchów kościelnych⁸.

⁷ T. Strzyżewski, *Czarna księga cenzury PRL*, Londyn 1977.

⁸ Na marginesie dodać trzeba, że w odróżnieniu od pozostałych rozdziałów tego tomu, w których wykorzystywane są różne metody badawcze obecne w analizie dyskursu, Beata i Tomasz Polakowie wspierają się w swym studium własną, autorską propozycją metodologiczną.

Przełom polityczny 1989/1990 jest oczywistą cezurą w naszych analizach. Mimo wszystko wspomniana powyżej zamienność pojęć „dyskurs” i „komunikacja” wydaje nam się uzasadniona. Po pierwsze, w obrębie naszych zainteresowań znalazły się także wypowiedzi z lat 1945–1989 w znacznie mniejszym stopniu poddane bezpośredniej kontroli przez władze partyjne i państwowe. Analizujemy tu na przykład wypowiedzi hierarchów kościelnych, w tym papieża Jana Pawła II, teksty cieszącej się jednak względną autonomią prasy katolickiej czy publicystykę wydawanej przez polską emigrację polityczną „Kultury”. Niestety, w naszych analizach zabrakło publikacji krajowego niezależnego tzw. „drugiego obiegu”. Po drugie, choć w latach 1945–1989 Polska nie była krajem demokratycznym, to jednak w niektórych okresach komunikacja publiczna była bardziej „wielogłosowa” niż w innych. W latach 1945–1947 w Sejmie istniało – choć poddawane było rozmaitym represjom – opozycyjne Polskie Stronnictwo Ludowe, którego prezes Stanisław Mikołajczyk był wicepremierem Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej. Partia ta wydawała swoją „Gazetę Ludową”. W latach 1955–1957 głosem pokolenia Polskiego Października był tygodnik „Po Prostu”. Przez blisko 20 lat, w okresie 1957–1976, w Sejmie obecne było niezależne koło poselskie Znak. Paradoksalnie, okres antysemitkiej i antyinteligentkiej kampanii 1968 roku pokazał różne nurty w prasie podległej temu samemu dyspozytorowi, jakim była RSW „Prasa”. Instytucja ta była bowiem zarówno wydawcą „Trybuny Ludu” i „Żołnierza Wolności” – dzienników, które kampanie te prowadziły, jak i wydawcą względnie niezależnego i liberalnego, sprzeciwiającego się tej kampanii tygodnika „Polityka”. W 1976 roku pojawiły się w Polsce pierwsze „samizdaty”, publikacje wydawane „nielegalnie” poza cenzurą. W okresie 1976–1980 wydano w tym „bezdebitowym” obiegu około 200 tytułów prasowych, m.in. „Robotnik”, „Biuletyn KOR”, „Spotkania”. Czymś zupełnie wyjątkowym w całym obozie „socjalistycznym” był okres 16 miesięcy legalnego działania ruchu społecznego „Solidarność” w latach 1980–1981. Po pierwsze, wraz z rozbudową struktur „Solidarności” pojawiało się coraz więcej zakładowych, lokalnych i regionalnych biuletynów i gazetek, przeznaczonych do tzw. „użytku wewnętrznego”, niekontrolowanych przez GUKPPiW i kolportowanych poza systemem RSW. Ich liczbę pod koniec 1981 roku szacowano na 1500–1800 tytułów. Po drugie, znacząco zwiększył się margines swobody w mediach oficjalnych, zwłaszcza w prasie. Dotyczyło to nie tylko „Tygodnika Powszechnego” – jedyne do tej pory pisma w całej Europie Wschodniej redagowanego przez niezależne środowiska (choć

oczywiście poddanego również kontroli GUKPPIW) – ale także znacznej części tzw. prasy „reżimowej”, należącej do państwowego koncernu RSW Prasa–Książka–Ruch. Wkrótce po podpisaniu porozumień gdańskich w owych „reżimowych” tygodnikach opinii, takich jak „Literatura”, „Kultura” i „Polityka”, ukazywały się teksty, o jakich jeszcze parę tygodni wcześniej można było tylko marzyć. Szczególnie spektakularnym przykładem była „Gazeta Krakowska”, organ Komitetu Wojewódzkiego PZPR, który pod redakcją Macieja Szumowskiego przekształcił się w jedyny niezależny (choć oczywiście, jak wszystko, co znajdowało się w oficjalnym obiegu, cenzurowany) dziennik okresu 1980–1981. Owa liberalizacja działań cenzorskich była znacznie mniej widoczna w przypadku bardziej masowych mediów elektronicznych. Po trzecie wreszcie, rozpoczęła się walka nowego ruchu społecznego o uczestnictwo we względnie masowym, a zatem oficjalnym obiegu wydawniczym. Szczególną rolę odegrały tutaj dwa tygodniki: Tygodnik „Jedność” i „Tygodnik Solidarność”. Różniły się one zasadniczo: z jednej strony od pism koncernu RSW Prasa, z drugiej zaś, zwłaszcza Tygodnik „S” – od wydawanych poza zasięgiem cenzury. Później, mimo represji stanu wojennego, „nielegalny” ponownie „drugi obieg” wydawniczy stał się znacznie bardziej masowy niż w latach 1976–1980.

W naszej książce dostrzegamy oczywiście jakościową zmianę, jaka dokonała się w komunikowaniu publicznym w latach 1989–1990. Nasze analizy pokazują jednak, że niektóre mechanizmy przemilczania, dyskwalifikowania czy wykluczania konkretnych głosów w debacie publicznej nie dotyczą tylko oficjalnej komunikacji epoki PRL. Spotykamy je zresztą nie tylko po 1989 roku, ale – jak pokazuje to artykuł Anny Horolets i Joanny Bieleckiej-Prus – także w sztandarowym piśmie liberalno-demokratycznej emigracji politycznej w latach 1947–2000. Oczywiście, w demokratycznym państwie rozmaite mechanizmy dominacji określonych dyskursów, hegemonii elit symbolicznych, sepizacji itd. są czymś jakościowo odmiennym niż monopol informacyjny jednej partii i cenzura prewencyjna. Monopol ów zresztą, dzięki występowaniu „okresów odwilży” (1956–1957, 1980–1981), pojawianiu się ostrych konfliktów w łonie aparatu władzy (1955–1957, 1967–1968, 1980–1981) oraz istnieniu obiegu niepodporządkowanych bezpośrednio RSW „Prasa” (od 1973 roku RSW „Prasa–Książka–Ruch”), zwłaszcza emigracyjnego i samizdatowego, ale w jakimś stopniu także kościelnego, naukowego czy artystycznego, nie był w pełni skutecznie realizowany.

Bibliografia

- Bielecka-Prus J., *Problem kontekstu w teoriach komunikowania społecznego*, „Studia Socjologiczne” 2012, nr 1 (204), numer tematyczny *Kontekst i władza w socjologicznej analizie dyskursu*, red. D. Rancew-Sikora, P. Pawliszak
- Czyżewski M., *Elementy i całości. O niektórych dylematach analizy dyskursu*, w: *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*, red. A. Horolets, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008
- Czyżewski M., K. Dunin., A. Piotrowski. (red.), *Cudze problemy. O ważności tego, co nieważne. Analiza dyskursu publicznego w Polsce*, Seria: Biblioteka Dyskursu Publicznego, WAIp, Warszawa 2010
- Czyżewski M., K. Franczak, M. Nowicka, J. Stachowiak, *Dyskurs elit symbolicznych. Próba diagnozy*, Seria: Biblioteka Dyskursu Publicznego, Wydawnictwo Akademickie SEDNO, Warszawa 2014
- Pawliszak P., D. Rancew-Sikora, *Wprowadzenie do socjologicznej analizy dyskursu*, „Studia Socjologiczne” 2012, nr 1 (204), numer tematyczny *Kontekst i władza w socjologicznej analizie dyskursu*, red. D. Rancew-Sikora, P. Pawliszak
- Podemski K., *Obrazy i wizje polskiego społeczeństwa w prasie krajowej 1981 roku*, WN UAM, Poznań 2008
- Podemski K., *Badania polskiego dyskursu publicznego II RP, PRL i III RP. Przegląd zagadnień*, „Kultura i Społeczeństwo” 2013, nr 2, s. 27–66
- Podemski K., *Prasa „Solidarności” w oficjalnym obiegu 1981 roku*, w: „Solidarność od wewnątrz 1980–1981”, red. A. Friszke, K. Persak, P. Sowiński, IPN ISP PAN, Warszawa 2013, s. 220–237
- Strzyżewski T., *Czarna księga cenzury PRL*, Aneks, Londyn 1977
- Strzyżewski T., *Wielka księga cenzury PRL w dokumentach*, Wydawnictwo Prohibita, Warszawa 2015
- Tomaszewski P., T. Piekot, *Język migowy w perspektywie socjolingwistycznej*, „Socjolingwistyka” 2015, t. 29, s. 63–87
- Zarycki T., *Poszerzając kontekst: ku krytycznej socjologii językoznawstwa*, „Studia Socjologiczne” 2012, nr 1 (204), numer tematyczny *Kontekst i władza w socjologicznej analizie dyskursu*, red. D. Rancew-Sikora, P. Pawliszak